

Stát, národ, společnost: francouzský případ

FRANCOIS DUBET*

Université de Bordeaux II.

State, Nation, Nationality: The French Case

Abstract: In his lecture, "State, nation, nationality: The French case", Prof. F. Dubet focuses on the so-called French model of the very closely bound relationship between State and Nation. An analysis of the historical reasons for this very particular interrelationship between the state and the nation (its very nature being determined first by the French monarchy's, then the French Republic's efforts to unite a vast territory and sometimes very different populations, with the final result of a new type of national State based on a union of the state, the nation and the national culture) is followed by a critical examination of both its advantages - the universalism of civil rights - and its disadvantages - above all, an excessive centralization. With the changing external conditions and the markedly different international environment the French model of the national state is coming under more and more pressure both from within as well as from the outside. Ever increasing economic and political integration, with its corrosive effects upon the very notion of national independence, provokes ever increasing discussion about the possibility and the further utility of this French model of the national state. This discussion, the author believes, will have a great influence upon France's internal politics and social life.

Sociologický časopis, 1993, Vol. 29 (No. 4: 453-458)

Každý národní stát představuje historický produkt, který fixuje vazbu státu jako monopolu suverenity na určitém území, k určité národní kultuře, v níž komunikuje souhrn různých skupin a pospolitostí, to jest společnost. Způsob, jakým jsou provázány tyto tři složky, je značně rozmanitý v dějinách každého národního státu. Z tohoto hlediska opravdu neexistuje žádný model, protože společnosti vzájemně srovnatelné na úrovni technického a kulturního vývoje mohou vytvořit krajně rozdílné národní státy. Pomysleme jen na případ Francie, Anglie, Spojených států, Německa nebo Itálie. Představuji-li "francouzský model", vůbec se nedomnívám, že bych představoval nějaký ideál, nějaký model, který by se měl napodobovat, nýbrž představuji zvláštní případ vazby státu na národní kulturu a společnost. Jediná charakteristika francouzského modelu tkví možná v tom, že dokázal nabízet mimořádnou sílu a integrovanost. Dnes směřuje tento model ke své transformaci, ne-li k rozpadu.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. PhDr. Petr Horák, CSc., Filosofický časopis, Jilská 1, 110 00 Praha 1.

Přednášku, kterou zde v překladu uvádíme, přednesl prof. F. Dubet v červnu letošního roku v Brně v rámci interdisciplinárního společenskovedního semináře, pořádaného Masarykovou univerzitou Brno a École des hautes études en sciences sociales Paříž, věnovaného otázkám spojených s problematikou národní identity.

I. Utváření francouzského modelu

1. Bylo by možno říci, že dějinné utváření francouzského národního státu probíhalo opačně, než zní mýticko historické vyprávění, které bylo o něm poskytováno koncem 19. století. Zatím co vyprávění učebnic historie představuje Francii tak, jako by byla vždýcky národem a kulturou, které postupně budují stát, jenž by jim vyhovoval, jako získání racionální politické reprezentace, vázané na určitou historii a zeměpis, existující odjakživa, bylo ve skutečnosti nutno urazit velmi dalekou cestu od patrimoniálního státu, pokrývajícího svou suverenitou velké sociální a kulturní rozmanitosti. Jinak řečeno, stát vytvořený postupně francouzskými králi, nehledě na svá zeměpisná kolísání, se nekryl s jedním národem a s jednou společností. Je důležité si zde připomenout značné sociální rozdíly, jaké mohly existovat mezi jednotlivými "řády", které ve skutečnosti nežily ve stejné kultuře. Politické teritorium rovněž pokrývalo krajní regionální a kulturní rozdíly. Je třeba připomenout, že na příklad jazyková jednotka nebyla ještě zdaleka získána v okamžiku ediktu Villerse-Cotteretse [1593], který učinil z francouzštiny jazyk království. V nitru téhož státu se udržovaly při životě četné a konkurující si suverenity: suverenita církve, šlechty, monarchie, královských intendantů, kteří získali určitou autonomii... Konečně stát nezahrnoval ani integrovaný trh, už proto nikoli, poněvadž v něm existovalo několik měn, více měr, více ekonomických prostorů, oddělených od sebe cly. Lze tedy bez přehánění říci, že monarchický stát, národ jako kultura a společnost jako systém zdaleka netvořily jednotu.

2. V souladu s Gellnerovou tezí byl národ vytvořen státem. Integrace národa, společnosti a státu se jeví především jako dílo buržoazního a racionalizujícího státu. V tomto ohledu sdílíme do značné míry Eliasovy a Tocquevillovy teze, dle nichž Francouzská revoluce v tomto ohledu jen prodlužuje staletou tendenci. Utváření národa státem vyžadovalo nejprve dlouhodobý boj monarchie se šlechtou a z tohoto hlediska víme, že války Frondy a přenesení královského dvora do Versailles podstatně oslabily šlechtická privilegia. Potom, v téměř okamžiku, bylo této integrace dosaženo utvrzením náboženské jednoty království, která směřovala k homogenizaci poddaných. Pochopitelně to byla Francouzská revoluce, která dodala tomuto modelu jeho moderní a současný tvar. Revoluční stát vskutku integroval národ kolem národní kultury, jež byla vnímána jako velká univerzální kultura. Je spravedlivé, řekneme-li, že to byli učitelé III. republiky, kteří tím, že zlikvidovali národní jazyky a nářečí, vybudovali skutečně národ v moderním slova smyslu. Stejně tak to byla revoluce a buržoazie, které vytvořily národní trh, otevřený dovnitř a kontrolovaný ve vztazích k mezinárodnímu prostředí. Integrace trhu byla rovněž technickou záležitostí, jak nás učí Eugen Weber, který ukázal, jak výstavba železniční a silniční sítě velice podpořila pocit sounáležitosti s jedním a tímž národem. K integraci společnosti a národa došlo ve Francii hlavně kolem určitého modelu s univerzálním posláním: demokracie. Národ není představován jako výraz jedné kultury, nýbrž je vnímán z tohoto hlediska jako výraz svobodné vůle občanů. Z tohoto období plyne ostatně převaha práva půdy nad právem krve: Francouzem je ten, kdo se narodil ve Francii a kdo se účastní francouzského politického života.

V tomto smyslu je možno říci, že francouzský národní model je z velké míry dědicem století osvícenství, díky tomuto tématu demokracie, i když je dílem mnohem delšího historického utváření. Vidíme, že zvláštnost tohoto modelu tkví v tom, jaké místo v něm zaujímá politická vůle a odkaz na univerzální hodnoty rozumu a demokracie. Víme, že již na konci 18. století stály z tohoto hlediska proti sobě národní francouzský model, představovaný politickou smlouvou, a model německý, totiž model Herderův, v němž je národ vnímán především jako výraz jisté kultury a bytí. Tak dochází k debatě, která přetrvává dodnes a která staví proti sobě "kulturu" a "civilizaci". Je rovněž možno v této souvislosti říci, že v této debatě budou francouzští sociologové evolucionisty, zatímco němečtí budou historicisty.

3. Jako sociolog bych rád zdůraznil, jak je v tomto modelu důležitá sama myšlenka společnosti. Národní stát totiž není jednoduše vázán na politickou formu a na kulturu, nýbrž se rovněž odvolává na moderní myšlenku společnosti, tak jak se rýsuje na konci 19. století. Co se rozumí v tomto rámci pod společností?

Společenské myšlení tvrdí, že národní stát představuje přirozený rámec pro moderní společnosti. To je myšlenka, která se zjevně nachází na počátku jara národů a banálního postulátu sociologie, která označuje týmž slovem společnost, organizovaný a souvislý celek a národ. Konkrétní společnost je vždy spojována s nějakým národním adjektivem. Společnost je rovněž chápána jako výraz modernity. Staví se do protikladu vůči pospolitosti, je navíc racionální, univerzální, zničila staré pořádky; pospolitost je zatlačena do oblasti soukromého života. Společnost je rovněž chápána jako funkční celek a sociologie, zejména francouzská, byla organicistní, potom funkcionalistická. Vzpomeňme na Durkheima. Společnost je řízena organizovaným politickým systémem a v tomto modelu se demokracie jeví jako nejiracionálnější forma moderní organizace. Sociální regulace se děje pomocí institucí, které "vyrábějí" občany, tak jako republikánská škola "vyrábí" Francouze.

Lze tedy říci, že mezi společenským myšlením a národní představou existuje určitý paralelismus, v němž se jeví národní stát jako výraz modernity a ve Francii jako výraz univerzální modernity. To dodává francouzskému modelu velice zvláštní charakter: totiž něčeho jedinečného, co je přitom prožíváno jako cosi univerzálního.

Pochopitelně existuje jistý odstup mezi touto představou a skutečností utváření státu národem, což byl často proces násilný a nesnadný. I když tento model vytvořil národní mýtus, který je opakem skutečnosti a podle něhož to byla stará francouzská galo-římská kultura, která si dala homogenní a demokratickou národní politickou reprezentaci, jež jí vyhovovala, byla to skutečnost plná válek a konfliktů. Tento francouzský model rovněž velmi hierarchizuje kultury. Dlouho hierarchizoval kultury v nitru samé Francie, protože opravdovou francouzskou kulturou byla ve skutečnosti kultura pařížské buržoazie. Hodně regionálních místních kultur bylo potlačeno nebo zničeno. Tento model spočíval rovněž na jistém válečnickém nacionalismu, na nacionalismu výboje, vedeného ve jménu univerzálna stejně účinného, jako je výboj vedený jménem moci a vyvinul také určitý kulturní rasismus. Dobytí impéria bylo učiněno jménem rozumu a

kolonizované obyvatelstvo se ocitlo v paradoxní situaci univerzálních lidí, protože se jednalo o lidi, ale současně lidí nižšího řádu, protože nenáleželi k univerzálnu rozumu. Jinak řečeno, existoval velký odstup mezi principy národního francouzského státu a jeho praxí uplatňovanou vůči kulturním rozdílům a ovládnutým národům. Historikové rovněž zdůrazňovali extrémní roli, jakou hrál administrativní a politický centralismus v utváření tohoto modelu. Jakobínská Francie se ve skutečnosti nacházela v zárodku již ve starém režimu a ještě dnes jsou velmi živá napětí vyvolávaná centralismem.

A contrario vykazuje tento neobyčejně silný model některé výhody. Umožňuje vykazat do soukromé sféry určitý počet přínáležitostí, jako jsou přínáležitosti náboženské a regionální, které se nedokázaly nikdy skutečně organizovaně politicky vyjádřit. Konflikty se odehrávají na rovině ideologií nebo sociálních zájmů víc než na rovině pospolitostních určení. Další výhodou byla skutečnost, že tento model dlouhou dobu usnadňoval integraci přistěhovalců. Tady je třeba připomenout, že po celé 19. a 20. století, kdy všechny evropské země byly zeměmi, odkud odcházeli vystěhovalci, Francie se stále projevovala jako přistěhovalecká země pro stav své ekonomiky, své demografie a svého samotného národního modelu. Vůle vymazávat kulturní specifčnosti a rozdíly určité usnadňovala politickou integraci přistěhovalců do Francie, kteří neměli možnost zachovávat a obhajovat svou identitu. Tento relativně násilný model národní integrace byl tedy z tohoto hlediska účinný. Přistěhovalci byli nejprve integrováni do zaměstnání, pak do politiky, potom do kultury. Nikdy neměli skutečně k dispozici onu možnost, která by jim dovolila vytvořit to, čemu Američané říkají menšiny. Francouzský národní model také vždy vyvolával velké debaty uvnitř samotné Francie. I když zvítězil je třeba si vzpomenout na houževnaté přetrvávání kontrarevoluční tradice, která definuje národ po "německém" způsobu, tedy na model, který zvítězil ve vichystickém státě a který přežívá ještě dnes na krajní pravici. Francouzský národní model, který se identifikoval s republikou, se vždycky opíral o určité napětí mezi republikánským tématem a demokratickým tématem. Příliš demokracie, zejména příliš místní demokracie, přílišná obhajoba dílčích zájmů, to by bylo ohrožovalo národní model. Francouzská republika byla dlouho sociálně konzervativní, nedůvěřovala zejména odborům, a to jménem obrany národní homogennosti, vytvořené svobodnými a univerzálními občany.

II. Krize modelu

1. Model, který jsem právě představil, je z velké míry podporován a obhajován většinou politiků a Francouzů. Nicméně zaznamenal určitý počet proměn a víra v jeho univerzalitu dnes není jednoznačně sdílena. Jako důsledek pokoloniálních krizí, krizí let padesátých, bylo možno ve Francii pozorovat obrození regionalistických hnutí, které silně kritizovaly jakobínský model destrukce lokálních identit státem. V těchto hnutích existovaly dvě velké tendence, které se navzájem nikdy nesmířily: jedna směřovala k administrativní decentralizaci a jedna k nacionalismu. Jestliže decentralizace převládala na jihu a v Bretani, pak nacionalismus, byť i jako menšinové hnutí, přežívá v divokých formách na Korsice a v Baskicku. Konec koloniální říše rovněž přerušil totožnost francouzského

modelu s nejuniverzálnějšími hodnotami. Dnes už nemá takovou mýtickou sílu: důkazem je ustavičná debata kolem problémů přistěhovalectví, rasismu...

2. Krize modelu je však mnohem méně ideologická jako sociální. Opravdu se domnívám, že to, o co dnes jde, není ani tak francouzský model národa, jako jeho otřesení krizí ideje té společnosti, jež byla s tímto modelem spojena. Integrace kultury, ekonomie a politiky už není samozřejmostí. Národní kultura je dnes z velké míry pohlcována masovou kulturou, to je kulturou velkých kulturních organizací, které ji značně rozkládají. Dnes Francouz nežije už jen v národní kultuře, ale žije v kultuře mezinárodní. Tato skutečnost není nová pro elity, které vždy žily ve dvou kulturách, ale dnes zasahuje největší masy obyvatelstva, přičemž ničí zejména tradiční lidové kultury, které se z tohoto hlediska stávají kulturami zproletarizované masy. Národní ekonomický trh ztratil svou autonomii, protože je čím dál tím více integrován do mezinárodního trhu, v němž Francie už nemá tutéž schopnost dohlížet na své vlastní záležitosti. Připomeňme jen, že 50 % zemědělské výroby je exportováno stejně jako 35 % průmyslové výroby. Představa národa, který kontroluje svou ekonomickou politiku, zmizela. Ovšem téma všemocného státu, pokud jde o celní hranice, stanovení hodnoty peněz, organizaci hospodářského plánu atd., to vše velmi značně náleželo k představě národní autonomie. Konečně vidíme, jak se dnes v souvislosti s vytvořením evropského trhu klade problém přenosu legitimacy. Národní stát už není absolutním pánem nad svými zákony od okamžiku, kdy se zaváže vzhledem k Evropě respektovat nadnárodní legitimacy. Ve Francii je tento posun o to živější, že na jedné straně byla jakobínská tradice silně decentralizována zákony z roku 1982 a na druhé straně Evropský parlament rozšiřuje svoje pravomoci. Je známo, jak debaty a hlasování, vztahující se k maastrichtským dohodám zneklidnily národní vědomí a jak ho rozpoltily.

3. Protože je národní model spojován s velkou hospodářskou krizí, dochází k jeho rozkladu ve velmi zvláštních bodech. Nejvýraznějším je bod týkající se přistěhovalectví, protože už nedochází k automatické integraci pracovním zapojením a protože přistěhovanci si již nepřejí tak silně jako dříve začlenit se do národního modelu, který se již tak silně neidentifikuje s univerzálností. Jinak řečeno, přistěhovanci si přejí integrovat se, avšak přejí si rovněž podržet jistá kulturní specifika, což se z velké míry projevuje jako ohrožení onoho národního modelu, který taková specifika vždycky odmítal. Pozorujeme rovněž vzrůst krajně pravicového rasismu, který se velmi odlišuje od tradiční xenofobie, protože se jeho nepřátelství neobrací proti cizincům jako takovým, ale proti přistěhovalcům, kteří mají nejblíže k Francouzům, k těm, kdož pocházejí z bývalých kolonií. Instituce, jež hrály ústřední roli v konstrukci francouzského národního modelu, jako armáda a škola, se rovněž proměňují. Armáda je stále méně postavena na principu všeobecné branné povinnosti, onom stmelujícím prostředku vždy celé jedné generace chlapců a pozvolna se vyvíjí k armádě z povolání, víc vyhovující strategickým zájmům země a méně nákladné. Pokud se školy týče, tím že zmasověla, je stále méně institucí socializace, schopnou měnit děti v občany, protože je na ni stále více nahlíženo jako na druh trhu, na němž zážitek účastníků je stále více ovládán soutěží v získávání diplomů a společenského postavení.

* * *

Model, který jsme právě popsali, zůstává ovšem pouze modelem. Stačí si vzpomenout, že národ je produktem státu a že francouzský model se vyznačoval velmi silnou vůlí integrovat národ, stát a společnost. Dnes tento model ohrožují proměny společnosti a pravděpodobně proměny mezinárodní scény. Bylo velmi přehnané tvrdit, jak jsme se k tomu dali strhnout, že tento model je v krizi, avšak je jasné, že se dnes nachází pod silnými tlaky. Domnívám se zejména, že se stává čím dál tím víc ústřední spornou politickou otázkou a sdílím pocit těch, kdož si myslí, že se politický život bude stále více soustřeďovat na protiklad mezi "republikány", kteří budou obhajovat tradiční politický model, a "demokraty", kteří se budou dovolávat určité autonomie občanské a politické společnosti vůči národnímu státu.

Přeložil Petr Horák

FRANCOIS DUBET je profesorem sociologie univerzity v Bordeaux II. a současně vědeckým pracovníkem École des hautes études en sciences sociales v Paříži. Je autorem a spoluautorem řady knih se sociologickou tematikou, zabývajících se hlavně otázkami socializace různých sociálních skupin dnešní Francie. Viz např. jeho knihy *La galere: jeunes en survie* [Galeje: jak přežívají mladí], Fayard, Paříž 1987 a *Les Lycéens* [Gymnasisté], Points actuels, Paříž 1991.

Literatura

- Elias, N. 1969. *Die Höffische Gesellschaft*. Berlin: Luchterhand. (fr. 1977, Paris: Calmann-Lévy.)
- Gellner, E. 1987. *Culture, identity and politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tocqueville, A. de 1992. *Ancien Régime et la Révolution. Oeuvres Complètes*. Paris: Gallimard.
- Villers-Cotterets 1593. Nařízení užívat franštinu u soudů, autorem této "ordonance" byl kancléř Guillaume Payet.
- Weber, E. 1977. *Peasants into Frenchmen, the modernization of rural France 1870-1914*. London: Chatto and Windus.

Summary

In his lecture, *State, nation, nationality: The French case*, Professor Fr. Dubet offers an impressive analysis of the French model of the creation of State and Nation. While current ideology persists in representing the unity of the French State and Nation as a natural phenomenon because it started from the base (i.e., from the "nation"), the historical facts prove otherwise: it was the French State, as created by the Kings, and following the French Revolution by the revolutionary State and after that, especially by the French Third Republic, which was at the origin of the French Nation. The ideology of the French monarchy and the ideology subsequently adopted by the French Republic created the French state and nation "model" and, thus, the unity they shared so closely with the universalistic ideal of the French "citoyen" irrespective of his real ethnic and cultural particularity. This universalistic ideal, imposed on the French population as a whole by the strong centralistic pressure applied by the ancient monarchy and by the ensuing and even stronger pressure of the democratic state is itself coming under some pressure today: the end of the national bourgeois State, increasingly dissolved as its various supranational organizations are, may also mean the end of the French "model" itself, a potential result of this being a "crisis" for French nationality identity.